

26809

"РЧСТ" **БІБЛІОТЕКА** **ДЛЯ ВСІХ**

П. ФРАНКО.

I. МАХНІВСЬКА ПОПІВНА. **II. ЖІНКА.**

Історичні оповідання.

Випуск 12

Слово до Вп. П. Читачів.

Даємо нашим Шановним Читачам отсе два історичні оповідання. Повстання Хмельницького це жорстока боротьба двох народів: українського за волю, віру і державу і польського (званого тоді ляхим, зівсім не обидливо) за багаті кольтонії, куди відпливав надмір населення. Жорстокість того часу незвичайно ярко змальована в оповіданні. Друге оповідання пливе куди спокійніше. Це маленька ідилля у широких українських степах.

Черговий випуск „Рясту“ буде подвійний, а саме: 13—14. за жовтень-листопад ц р. Містити ме історичне оповідання п. н. „Крила холопа“, з часів московського царя Івана Грозного

0610 26.409
Львів. Бібліотек.
АН. УРСР

- „Р Я С Т” -

Бібліотека для всіх. — — Популярний місячник
під редакцією ІВАНА ЗУБЕНКА.

Випуск 12. | Вересень, 1928. р. | Ціна 50 сот.

П. Франко.

МАХНІВСЬКА ПОПІВНА.

Історичне оповідання з 1648 р.

КНИГОЗБИРНЯ
„СТУДІОН”
У ЛЬВОВІ

Накладом В-ва „ОКА”
КОЛОМІЯ, 1928.

45/2-44/5-644.2

Всі права застерігається.

Copyright 1928. by O. Kuzma Kolomea — Galicia.

Печатано в Коломії,
у М. Бойчука, Собіського 44.

Навіть повна таємного чару липнева ніч не здужала спинити народньої помсти. Надто вже багато витерпіла Україна наруг над усіма своїми святощами. На поклик гетьмана відгукнувся увесь бідолашний, замучений народ. Де тільки билося українське серце, всюди виговорювали уста „Хмельницький йде!“ Кріпакки, над якими висіла досі нагайка польського пана, або його жидівського арендаря, замикали свої хати. Запорожці, що досі займалися мирною працею, (особливо ремеслами) на всіх просторах України, взялися до иншої праці. Вони шпарко перековували леміші і серпи на списи і ножі і вели гурти селян на збірку, або творили збройні загони, що мали на меті очищувати Українську землю.

Дорогою з Махнівки до Бердичева ступою їхав гурток вершників. Місяць цікаво приглядався срібlistим панцирям та шоломам, але коли старший заговорив грубою чужою мовою, сховався за хмару. Це їхали драгони воеводи Тишкевича. Місяць мав причину ховатися. Тишкевича предки були православні, але сам воевода був латинського обряду і розповсюджував католицтво й унію. Огнем і мечем гнобив православних. Там, де досі бачив місяць золоті бані українських церков, стирчали тепер понурі мури єзуїтських шкіл, монастирів домінікан і бернардинів.

Отже ж, коли б місяць захотів приглянутися ближче вершникам, то він не пізнав би ще вчора так гордовитих та бундючих панів: сьогодні вони боязко озиралися та підганяли острогами потомлених коней. Коли перші світла бердичівських хат упали на вершників, всі вони перехрестилися і зітхнули легче, мов би врятувалися із якоїсь страшної небезпеки.

— Ну, панове, ми щасливо вирвалися із кігтів того лютого ведмедя, — сказав старший. — Тепер гайда до заїзду, позавязуйте собі рани, а я йду просто до пана воеводи з реляцією.

Старший, помимо пізньої ночі, вдарив молотком до дверей палати. Незабаром стояв покірний, пригноблений перед лицем вельможного пана. Тишкевич схопився з ліжка, бігав по кімнаті, аж підлога дріжала під вагою його огрядного тіла. На обличчі малювалися жах і лють.

— Розчахнув би тебе, Станіславе, пан Ярема сокирою за таку вістку. То ти, боягузе, втік прямо з бою?! То ти, замість обороняти мій замок, сальвуєшся ганебною втечею перед зухвалим хлопством, та ще й других потягавш за собою?!

— Вельможний пане воеводо, я не винен. Приніс козак від вас наказ із одною тисячкою спішити до Білополя...

— Брешеш, боягузе, я не посилав такого наказу!

— Я шляхтич, вельможний пане! На приказ пана команданта вирушили надвірні сотні...

— На розказ? Де ті сотні?

Сержант спустив очі. Воввода сопів, як ковальський міх; грубезні щоки почервоніли, очі налилися кровю.

— Ми швидко пізнали, що то підступ, бо зараз у ліску перед Білополем три сотні Семенів, що їхали на самім переді повернули коні, і з диким криком напали на нас. То була засідка. Мені вдалося пробитися і я поспішив до вельможного пана воеводи...

— Хто напав вас?

— Сам Кривосніс...

Воввода поблід і глухо застогнав:

— Пропала Махнівка, мої маєтності, мій замок. Коли доберуться до срібла...

Жовнір із деякою погордою глядів тепер на свого пана: „Ага, мавш тепер! Мабуть не дуже то поквапишся на відсіч“.

Але воевода не думав навіть про відсіч. На саму згадку про страшного Кривоноса рішив утікати. Не знать тільки куди.

— Кілько з тобою людей?

— Пятьдесят кілька пощерблених, але ще сидять на конях.

— Зараз підеш з ними до пана поручника Невядомського. Вранці рушаємо.

Пан воевода видав енергічні накази і досвіта три тисячі війська, шляхти і пахолків пробиралося лісами попри Махнівку до Винниці, де Тишкевич шукав захисту.

Ще кілька днів назад красувалася Махнівка біленькими хатками селян, розкиненими у підніжа горбочка, на якому грізно манячив замок своїми темними грубезними мурами, високими баштами, темними ямами стріль-

ниць та понурими гирлами гармат і гаківниць. Замок був обезпечений ровами, валами і частоколами. Самої Махнівки боронив кріпкий палісад.

Одначе, від часу жовтовідської, а потім корсунської баталії кружляли між народом якісь вістки, наче ластівки. Появилось багацько лірників, сліпих дідів, що звичайно бачили краще все довкруги, ніж не один видющий; вони співали думи та розказували про Хмеля.

„Висипався Хміль із міха, тай наробив ляхам лиха. За тяжкі кривди українського народа, за катування крепаків, за поругані церкви мстить Хміль ляхам. Піднімається увесь народ“.

— Знак нам подайте! Розмечемо частокіл, у сміговниці й гармати піску понасипаємо, ворота замку відчинимо!

— Буде знак. Часу слушного ждіть.

Лірники зникали так таємно, як і появилися.

Невеликий гурток найповажніших селян сидів у попа о. Трахтемира. Вікна були щільно заслонені. Всі зібрані мали поважні обличчя, немов рішались на щось страшне, з чого нема вороття. Дід, що із лірою вештався ввесь день із своїм повожатим по замку, де співав Семенам думи, сидів теж між зібраними. Він саме скінчив оповідати про корсунську потребу, та про дальші замисли Хмеля і полковників. По короткій перерві промовив о. Трахтемир:

— Прийшов час, слушний час! Час вернути волю і шанобу нашій вірі. Віки минали, а православна віра терпіла соромне нехту-

вання. Нам не давали спокою для молитви, наші парохії, церкви, монастирі в руках католиків або уніятів. Панами жиди ліпші, ніж ми; жиди орудують їх маєтностями і гноблять православних. Бог благословить вас і допоможе вам. Ось лист від батюшки з Погребищ. Зближаються полки отамана Максима Кривоноса. Йде бич на жидів і ляхів. У мене в погребі заховані гаківниці для Кривоноса та пороху й куль теж кілька бочок. Не з порожніми руками приймемо гостей.

Запорожець, усе ще переодягнений та непізнаний кинув слово:

— А замок?

Сотник Корченко, із одної сотні Семенів, відповів:

— Брами отворимо, в гаківниці піску насиплемо і в рішачий момент перейдемо на вашу сторону...

— Ось і гаразд, Ждїть нас у суботу!

Запорожець встав, щоби попрощатися. Коли вийшов у сад, чиясь м'ягка рука діткнулася його руки. Наче рись, оглянувся Запорожець. Він ані не здригнувся, ані не виявив найменшого здивування, хоч перед ним стояла прегарна, може шіснайцятьлітна дівчина. По одягу пізнав запорожець, що це попівна.

— Чого тобі, панночко?

— Я викралася з хати. Бережіться Корченка! За мною слідкують! Як що можна, пришліть скоріш допомогу. В суботу буде пізно!

Слова безладно виривалися з уст задиханої дівчини. На її щоках горів горячковий румянець, очі світилися, груди хвилювали високо.

— Хіба Корченко зрадник?

— Він потаємно прийняв унію! Але я це знаю. Забаглося йому лядських почестей. Щоб осягнути оте прокляте шляхетство, готов продати рідного брата...

Он воно що! Ну ми щось і на його придумаємо. Поспішай у хату, щоб не помітили. Колись спасибі скажу.

Чорні очі Запорожця жаром обкинули любу постать дівчини.

Запорожець зник у надрічних кущах лозини, де в його була мабуть захована душегубка; Наталя зітхнула й повернулася поспішаючи в хату. Враз віття вишень розгорнула чиясь дужа рука: перед нею став Корченко!

— Ай! — скрикнула від несподіванки дівчина,

— Ага! перелякалася! — загомонів глухо голос Корченка: — Ти зрадила мене перед козаками, я чув усе. Досі тільки ти стримувала мене, щоб не перейти зовсім на сторону ляхів, але коли ти покинула мене, то горе тобі і всьому родові, не мав таких мук, якими міг би я свої муки пімстити.

— Лягла поміж нами кров крепака, якого ти розсік шаблею без провини.

— Неспинив я свого гніву, коли шапки не скинув. Але ти мучиш мене, твої очі не дають мені сну, задля тебе все зроблю, що хочеш.

— Остерегла я перед тобою Запорожця, бо бачила в тебе на грудях шкаплірик, які роздають Домінікани. Але коли станеш душею і тілом нашим...

— А що буде тоді з моїм шляхецтвом?

Ні, не покину я служби і тебе візьму. Чи схочеш чи ні. Сьогодні мусиш рішитися. До ночі винищу весь рід. Зза тебе одної, перед нічим не спинюся. Адже не мине паля твій батько, коли в нього зброю для Кривоноса найдуть!

— Геть! зраднику! Щоб мої очі тебе не бачили. Прокляття спаде на твою голову, а нам Бог допоможе!

— Сміюся з твоїх проклонів, а Бог і тобі не допоможе. Жду тебе до раннього дзвона в себе на квартирі. Коли не прийдеш, візьму силою... Корченко швидко подався в глибокий сад.

Наче причинна ходила попівна по саду. Чи вертати до хати і все татові розказати? Так мабуть буде найкраще. Бючися з гадками рушила в перед, коли це від річки залунав гострий посвист, фіртка від хати відчинилася і вийшов о. Трахтемир. Місячне світло осяяло його сиве довге волосся. Він хвилину надслухував а потім гукнув:

— Гей, хто в лісі озовися?

Від річки глухо роздалося:

— Пугу, пугу!

— По добру, чи по неволі?

— Свої з лугу.

Батько поспішив до річки. З лоз виступив присадкуватий козак, узбровний від голови до ніг.

Запорожець у ноги поклонився батюшці.

— Привіт від о. владики Атаназія!

— Здорові були, козаче, а з чим Бог веде?

— Ми привезли куль і пороху.

— Оце й гаразд. За три дні тут гарячо буде Кривоніс близько. Народ ворухиться. Віковічну неволю скинути хоче.

Із лоз виступило ще шість козаків. Вони привиталися з батюшкою, що благословив їх широким хрестом.

— Боже вас благослови і поможи на святе діло!

— Раз мати родила, раз і помірати!

— А куди оловяний біб і чорне пішоно?

— В погріб. Там певно.

Наталя хоч стояла не далеко, не чула з тихої розмови ні словечка. Почула тільки слово „погріб“ і догадалася усього. Живо вибігла з корчів і підбігла до батька.

— Корченко зрадник! Не можна до погребу. — Кількома словами розказала про все. Запорожці хватили за шаблі і пістолі.

— Паршива вівця!

— На паль його!

— Що його робити? Пропадуть наші гаківниці. Чи не ма де поблизу наших?

— В Погребищах стоїть Кривоносенко з чотирьома тисячами лицарів і черни в нього тисяч п'ять!

— Тільки як його звістити?

— Добрим конем за три години заскаче.

— Все одно до завтра не поспіє, а гармати треба рятувати.

— Ну, ось що, братчики. Вас десятьох, а моїх козаків на тринадцять назбирається, перенесемо усі запаси й гармати на річку в очерети. В суботу Кривоніс тут буде, то й передамо.

— Це й гаразд, батюшко, але що з вами станеться? Вам тепер утікати треба. Не пощадить вас яничар.

— Не личить мені тікати. Де вівці, там і пастир, а буде, що Бог дасть. А тепер до праці! Ніяк часу гаяти.

Не встигли козаки й охотники батюшки до льоху взятися, коли це прискакав вершник і спинив перед хатою батюшки спіненого коня. Козак передав батюшці листа.

Бердичівський протопоп Желиборський писав, що у Бердичеві все готово прийняти визволителів. Двірська команда воеводи готова вся перейти.

— А ти хіба втік, козаче? — запитав о. Трахтемир козака.

— Ні, батюшко, мене післали до пана команданта Льва з письмами. Ось вони.

Листи були запечатані воском. На однім віск відлетів і о. Трахтемир отворив листа. Це був наказ пана воеводи до Льва, вислати негайно на розвіди до Хмельника, Калинівки і Білополя тисячу Семенів. Лист був почерканий. Наталя, що приглядалася листови сказала до батька:

— А що, колиб перечеркнути ще Хмельник і Калинівку. Тоді цілий роз'їзд пішов би до Білополя на стрічу Кривоносенкові і з відтам не вернув би. Все таки на замку залоги поменшалоби.

— Але хто піде з таким листом? Коли необачно викриється, не зносити голови.

— Ах, батюшко, чи помру, чи повісять, усе одно! — сказав козак, — черкайте, я

повезу листа. — Обличча завзятого світило запалом.

— За віру й свободу.

В другому листі звіщав пан воевода про можливість наступу Кривоноса, та гостро наказував посилати щільно підїзди на всі боки, та постягати і повідомити всі порозкидані відділи. Коли козак поїхав на замок, закипіла робота. До перших півнів усе було готово, гармати і запас поховані за річкою, а сліди заметені. Коли батюшка вернув до хати, даремно кликав Наталю. Ні другого листа, ні Наталі не було.

— Чи не хоче вона пожертвуватися за мене? — прошепотіли бліді уста батюшки. — Не мине її батьківське прокляття.

Втомлений, знесилений, із серцем, яке трівожно било за любу дочку, стояв батюшка на вколїшках перед образом Богородиці і молився. По двох годинах успокоївся значно та міркував, чи не поїхала його дочка до Кривоносенка, щоб привести скорійше підмогу? Вийшов до стайні. Бракувало найкращого коня. Коли виглянув із стайні, щоб вертати в хату почув тихий брязкіт і приглушені голоси:

— Тихо, лотри, а то збудите попа передчасно. Обсадити всі виходи!

Це були драгони з замку. Зрадник не чекав рана. Отець Трахтемир міг утікати, але це не прийшло йому навіть до голови. Пастир не відбігав свого стада!

Вийшов і гукнув голосно:

— А вам чого тут?

— А піп тут! Нам поки що тебе треба

і гармат! — гукнув офіцер. — А ну, попе, ве́ди до льоху.

Лють жовнірів не мала границь, коли побачили, що льох порожний. Корченко хотів було кинутись з нагаєм на попа, але офіцер сказав:

— Коли тут були гармата, то ми вже знайдемо на замку спосіб, отворити рот попови. Ану, за мною!

Ціла гурма, що досі перешукувала цілу домівку та хапала що тільки попало під руки, посунула до замку.

— Тихо! — наказував офіцер. — Коли б так селяне дізналися, що ми взяли їх попа, то були б не переливки!

Але хоч о. Трахтемира печено вогнем, заливано окропом та грожено всадити на паль — окрім тихої молитви, не вийшло з його уст ні одно словечко. Командант, що-би вирвати таємницю від твердого попа, не здержався перед загрозою висверлити очі... Скатованого, сліпого, залитого кров'ю мученика кинено в підземний льох. О. Трахтемир і річка Гнилопять берегли дальше гармат Кривоноса.

Пан Лев стисло виконав наказ пана воєводи. Триста Семенів і сімсот драгонів помчало до Білополя на роз'їзд. Але полк спізнився. Наталя в час повідомила Кривоносенка. Полк попав у засідку і тільки горстка недобитків спаслася до Бердичева.

— Пане отамане, — сказала Наталя до сина грізного Кривоноса, — я поведу негайно один курінь калъницького полку до Махнівки. Досвіта палісад місточка буде в наших

руках, бо можна перейти річку Гнилопять у брід, а відтам через наш сад. У досвіта можна би спробувати захопити замок. За той час підступайте від сторони Рушна.

З подивом глядів молодий ватажок на прегарну дівчину, перебрану за козачка, що так певно держалася на кони.

— Ах, коби я так ляхом був, — підморгнув одним оком. — Візьмемо Махнівку до приходу батька. Припечені драгони виспівали, що на замку всього чотири тисячі залоги...

— Не забувайте, пане отамане, що там зібралося тепер багацько доколичної шляхти. Усього війська треба числити на сім — вісім тисяч.

— Трохи на нас забагато, бо чернь хоч і люта на панів, але погано узброєна і скоро розбігається. Коли же захопимо замок в ранньому сні, так прийдеться ждати на батька. В мене й гармати не має..

— Пять гаківниць для вас заховані в льоху батька..

— А порох і кулі?

— Бочок з двадцять цього добра.

— Візьмемо замок, хоч би й приступом. А тепер бери кальницький курінь і поспішай у Махнівку.

Кількох драгонів по розгромі підїзду прорвалося одначе й назад до замку. Вони вдарили на тривогу. Говорили зі страху про величезні потуги, про татар і Хмельницького. Але командант Лев знав, що в страху великі очі. Ані татар, ані Хмельницького не могло бути. Це міг бути хіба якийсь загін і то не надто великий. Все таки вдарено з гармат,

щоб уся оружна шляхта негайно збиралася на замку.

Страшний заколот склався у містечку. Плач і крик жінок і дітей, проклони й груба лайка шляхти, потревоженої у сні. Кождий дбав тільки про себе. Жиди зачинилися у синагозі та підняли жахливий галас. Забили дзвони в монастирі Кармелітів, куди перебралися родини шляхтичів під охорону грубих мурів. Роздалися понурі співи...

Коли Кальницький курінь добігав до містечка, почув гук гармат, биття дзвонів і рейвах. Неожидане захоплення невдалося. Треба було піти пробоем...

Поодинокі стежі під проводом попівни, що чвалували понад Гнилопятью, наткнулися нечаяно на одного козака, що вискочив із очерету та закликав попівну.

— А ти що тут робиш? — запитала Наталя, прочуваючи нещастя.

— Біда, панночко, драгони забрали батюшку...

— А льох?

— Всі гармати поховані ось тут в очереті.

— Ви, сотнику Підково, з гармашами добувайте гармати й уставьте ось там за горбом пащами на замок. Беріть сотню для охорони, три сотні за мною..

Тихцем переходили козаки брід і під проводом попівни зближалися обережно до хат, надіючись засідки. Але в українській частині містечка було тихо. Селяни хоч і ладилися до пімсти, але нишком, щоб ворог завчасу не дізнався. Хата батюшки була

зруйнована, двері порозбивані, ніде ні душі, бо всі слуги порозбігалося. Невимовна туга стиснула серце Наталі. „Поквапився! Не буде йому тепер пощади!“ подумала собі. „Що його робити? Із трьома сотням кидатися на замок, де сидить вісім тисяч добре озброєного війська і де мабуть сидить у ланцюгах її старенький батько? На саму згадку про батька булаладна хоч сама пробитися у замок. Але це грозило безнадійною загибеллю цілому куреневі. Треба було подождати на прихід Кривоносенка.

Загони́стий Підкова, як тільки уставив гармати почав їх пробувати. Бив гранатами в замок, що світив своїми вікнами. В замку настала паніка. Ніхто не знав, що сталося. Але пан Лев зміркував скоро, що ніхто не нападав. Шляхта і військо поховалися і кулі не робили ніякої шкоди. Зате в місточку, настав судний день. Деся хтось гукнув: „Татари йдуть!“ і всі кидалися, мов отара овець, по всіх закутках. Товпа потягнулася до Кармелітського монастиря, ховалася до величезного двора пана воеводи. Жи́ди підняли наново свої голосіння. З першим промінням сонця ударив на місточко Кривоносенко. Гармати Підкови били прямо в ряди жовнірів, що заходилися боронити палісаду. Картачі змітали шляхту. Кальницький курінь під проводом самого полковника Бондаренка в дві сотні зробив вилазку зі страшним гуканням „Алла! Алла!“ напав із заду на оборонців палісаду. Драґони і німецька піхота подумали, що ворог прорвав уякімсь місци неміцний палісад і зайшов із заду. Не було иншого ви-

ходу, як прождом пробитися назад до замку. Півтора тисячі піхоти кинулося на двіста козаків. У короткім але жорстокім бою полягли сливе всі козаки, але вони зробили своє. Стримали ворога так довго, аж козаки Кривоносенка проломили ворота та впали на піхоту ззаду. На карках шляхти їхали козаки аж до замку. Пан Лев бив із гармат, але псував і своїх. Густим трупом устелила шляхта вулички і базар місточка. Два полки кинув Кривоносенко до здобування замку, куди Підкова наче з міха сипав кулями. Пять полків заховав перед місточком. Зате чернь і давні кріпаки, які злучилися з нею, напала на своїх мучителів. Не було пощади ні старим, ні малим, ні немовлятам. Під проводом місцевих людей ровлютований натовп кидався на дворище, витягав шляхту і слуг, коли вони були католиками або уніятами і заздальгидь не зведналися із козаками. Із крівель запіяв червоний когут. Кріпаки ділилися майном панів винагороджуючи довгочасні побори і панщину. Недаром шляхта говорила: „Кождий кріпак ворог, кожде українське село чи місточко — кубло ворогів“; кождий двір боровився до останньої каплі крові. Жінки набивали рушніці і пістолі та подавали їх братам і чоловікам. Червь розбила бочки з вином і горілкою і під п'яну руку різала, вішала та топила в Гнилопяти запеклих ворогів народу. Серед згарищ і трупів почався страшний бенкет: пили, співали і танцювали. Кривоносенко махнув на чернь рукою: вона п'яніла пімстою, рабство змивала річками навіть неповинної крові. Розярєння черни не спинилося

Махнівська попівна,

навіть перед православними ремісниками: вони позбулися голов через те, що носили одержу польського крою, голили голову та відпускали на верху голови чуприну. З чупринами летіли й голови! Напад Запорожців на замок тричі відбито. Пан Лев заздалегідь сподіючися, що Семени схочуть піддати замок у часті вирізав їх зрадою, по часті запер у ляхах, оставляючи для пізнішої карі.

Кривоносенко, хоч молодий і завзятий, зміркував, що губить даремно людей, бо замку, того стоголозого смока, що плював огнем і оловом, не згризе своїми зубами, хіба що прийде йому з поміччю який щасливий случай або батько зі своєю двадцятьп'ятьтисячною армією.

Кривоносенко стояв перед попівством та приглядався боеві. Не зважав на рясний град куль, що сипався на нього з замку. Козаки рубали ворота та лоском клали шляхтичів, що посміли вихилити зза мурів голову. Зверху лили жовніри кипяток, кидали камінюки, стріляли, кололи списами... Стояв страшний галас, стогін та рев гармат і смигівниць. Рев різаних жидів заглушив на хвилину голос битви: це чернь здобула розпучливо боронену синагогу. Одначе половина жидів прийняла християнство і тих чернь помилювала.

До Кривоносенка підступила Наталя усе ще перебрана за козачка. Її личко було бліде й очі червоні від плачу: вона втратила надію побачити батька живим.

— Пане отамане, козаків гине багато!

— Егеж, на війні лицарі не родяться!

— Замку не візьмете, хоч би ви й усі свої шість тисяч на мури кинули.

— Підожду на батька.

— За верству по дорозі на Ланівглибока балка. Коли там зробити засідку і звабити туди хоч частину драгонів, то всеж легше буде замок добути.

— Розумне слово. Нуте, панове молодці, Дамяне і Остапе, зробіть з трьома полками засаду, ми удамо, що втікаємо і напровадимо вам ляхів.

Наталя повела козаків на засідку.

Ще кілька годин штурмували козаки Кривоносенка замок. Молодий отаман сотню за сотнею виводив з бою та посилав до табору, що стояв по дорозі на Паволоч. Пан Лев зміркував скоро, що козаки тратять відвагу і рішився на вилазку. Жовніри сипнули зі всіх гармат і рушниць, отворили ворота, перелазили через стрільниці і густою товпою напали враз на козаків. Цього тільки й ждав Кривоносенко. Заграли сурми до відвороту і козаки повернули до брами місточка. Пан Лев післав у погоню два полки драгонів. Із замкового подвіря наче з пращівилітала хоругва за хоругвою під проводом старшин і кидалися за утікачами. Вони скоро зникнули за річкою. Дві хоругви користаючи з заклоту кинулися на мертвецьки п'яну чернь.

— Раз мати родила! гукали — завзяті. Люто мстилися поляки над своїми крепаками... Шляхта тішилася побідою не довго!

Кривоносенко рушив з табору нові три полки і шляхта знов мусіла ховатися за мури замку. Засада вдалася. Взяті в два огні ставляли оба полки, як віск на сонці. Хоробрий Лев вирвав з погибелі три сотні гусарії і во-

ни густо позначені здужали перебитися до замку. Невеликий гурток перебився і подався у дорогу на Винницю. Там стрінули ці недобитки свого пана воеводу та сповістили про важке положення замку.

Кривоносенко знов даремно штурмував замок Дводенні завзяті бої густим трупом покрили вали і рови замку. Залога мала теж важкі втрати. Ціле місточко було спліндроване. Не остало ні одної шляхецької і жидівської ноги. В ночі з п'ятниці на суботу добули козаки монастир Кармелітів, які досі хоробро оборонялися. Чернь скоїла різню. Ксьондзів і черців мучила без милосердя, доптала під ногами святощі. Народня пімста досягла і мерців: озвірені повстанці порозбивали склепи, викинули трупи і порозкидали кістки.

За той час пан Тишкевич стрінув за Винницею Ярему Вишневецького, що значив свою дорогу з Лубень на Любеч, через Полісся, Житомир, Погребища, Немирів шибеницями та палями. Ярема залюбки приглядався, як конають повстанці серед мук, яких не вигадали би і поганці. Він тішився і кричав:

— Мучте їх так, щоб вони почували, що вмирають! Лють Яреми не спинилася навіть перед послами, яких післав до нього Хмельницький задля переговорів. І їх посадив на паль за селом Війтовим. Але з усього свого війська, з восьми тисяч остало в нього тільки три. Воевода Тишкевич привів зате чотири тисячі і пристали до Яреми всі стрічні загони шляхти, що тікали в Польщу. Тишкевич став благодіти Ярему ратувати Махнівку:

— Чернь знущається над святинею, замок ледве держиться, паркани непевні, може бути, що вже його і взяли!

Війська Вишневецького, що стояли вже із тиждень на супочинку, рушили жваво. Ярема був певний, що своїми дев'ятьма тисячами розпорошить Кривоносенка.

Однак Наталя не дармувала: підземні льохи під церквою лучилися з замком. По галасі догадалася в одному місці, що над ним мусять бути замкові ворота. Кривоносенко, що з подивом глядів на Наталю та її невсипучість, казав прикрити кілька бочок пороху і приступ у суботу в ранці попередив висадженням воріт. Одночасно козаки розметали деревляне укріплення. Боровився тепер тільки сам замок з розпучливою відвагою. Навіть важко ранені билися до останка, знаючи, що їм не буде пощади.

Наталя не спочивала. З сотнею, яку приділив їй Кривоносенко виїхала опівночі з Махнівки на розвід. Сяєво місяця у повні освічувало краєвид. Позаду пожежа червоною луною значила кривавий похід війни. Час від часу долітав гук гармат. Це боровився замок. Коли воевода Тишкевич не поспішить з допомогою замок завтра впаде. Коні легко пофоркуючи ступали звільна дорогою. Так минули Велівку іблизилися до Самгородка. Треба було пильно вважати, щоб не потрапити на який більший відділ гусарів або драгонів воеводи. Рівночасно треба було оглядатися за Кривоносом, щоб поспішив із допомогою і гарматами. Наталя з десятьма козаками обережно посунула вперед. Не встигли коні

заховатися поміж першими хатами Самгородка, коли з усіх усюдів грянули вистріли і гукнули хижі голоси:

— Бий! забий! Живцем у полон!

Це якийсь польський відділ напав на підїзд. Вистріли не багато пошкодили козакам, бо вже заховалися у тінь, але тепер валили з усіх вуличок драгони та кололи списами або рубали важкими шаблями. Один за другим падали козаки в обороні Наталі, що з пістолем у лівій, а шаблем у правій руці кидалася у бій, як левця.

— Брати язика! Брати язика! гукав якийсь дужий голос. Коло Наталі не стало ні одного козака. Її коня притиснули до якихсь воріт. Наталя бачила, як простягнулися до неї десятки рук. Дикі очі світилися, як у вовків, зуби вишкірялися. Враз зза воріт гукнули вистріли. Передні драгони смішно захиталися на конях, у цю ж мить ворота відчинилися і Наталя враз із конем опинилася на дворіщі. Якись дужі руки підхопили її і до її свідомости дійшов ласкавий голос:

— Ну, ми покищо безпечні. Як бачу, прийшов саме в пору!

Наталя втратила тямку. Не чула й не бачила, як ворота знов зачинено, як драгони збішені смертю поручника, добивалися до воріт; як ворота тріщали під ударами кінських клубів, як у останню хвилину із хижим галасом налетіла на драгонів сотня Наталі і знесла їх у млі ока, мстячи побитих лицарів.

Наталя мабуть тільки на коротку хвилину втратила свідомість, бо коли прийшла

до себе, лежала все ще на руках Запорожця, який вливав до її уст міцної горілки:

— Ну, ось і все гаразд. Підїзд стерто. Десятьох у полон узято. Підуть до батька Кривоноса по нагороду. Ач, як мою голубоньку налякали, додав, коли помітив що личко Наталі облилося густим румянцем сорому. Деж таки! Зімліла з вичерпаня і страху, як якась дівчина!

— Схопилася на рівні ноги і підступила до Запорожця:

— Спасибі вам, ви мені життя, а може й більше чим від смерти спасли!

— Та годі дякувати, вчора ви мені, сьогодні я вам.

Наталя пізнала запорожця, якого остерегла перед Корченком.

— Де полковник Кривонос?

— Пан полковник спинився у Немирові. Його кіннота поспішає тепер через Липовець і Андрусово, щоб получитися із прочими полками в Погребищах. Досі вже певно вирушив на Махнівку, хоч і не зі всіма потугами.

— А що це за відділ, із яким ми стрінулися?

— Випитує їх огнем татарин. Але я добре знаю цих жовнірів. Це гусарія Яреми Вишневецького. Поручник, якого зсадила з сідла моя куля, заклятий ворог народа, колись православний, тепер найлютіший яничар, який у Немирові висверлював очі батюшкам, це пан Володийовський, якого аж тут стрінула куля.

До Наталі приступив козак, який випитував гусарів.

— Мусимо уступитися. Сейчас появлять-ся драгони пана воеводи Тишкевича, а за ним Ярема Вишневецький зі своїми потугами.

Наталя зміркувала відразу, що Ярема досвіта стане в Махнівці. Коли враз з Тишкевичем і залогою у замку, пешарпаною, але розпучливо-хороброю, впаде на самого Кривоносенка, то розіб'є його в прах. Рішилася скоро:

— Ви, Перебийносе, з пів сотнею летіть хоч би всі коні мали попадати до пана отамана Кривоноса. Досвіта Ярема вдарить на Кривоносенка у Махнівці. Коли не поспіє допомога, Ярема розіб'є слабі сили полковника.

Наталя із запорожцем і рештою своєї сотні подалася скоро назад до Махнівки. Спінені коні спинилися перед попівством, де стояв Кривоносенко зі своїм штабом. Кривоносенко готовився слати на добування замку, свої найліпші курені. За хвилину мали бути висаджені бочки з порохом під воротами. Запорожці з шаблями в руках готовилися кинути у вилім.

— Пане полковнику, сейчас ударить на вас воевода Тишкевич з чотирьома тисячами кінноти, а за ним Ярема Вишневецький...

-- Заслабі мої сили, щоб побідити, але боронитися буду до останка.

— Ваш батько повідомлений і коли Перебийніс поспіє, готов стати зі своїми полками за кілька годин.

— Будемо держатися. Нуте, панове молодці, на коні. Пане сотнику Підкова, ви спрямуєте гармати на дорогу до Махнівки. Потім, що Бог дасть. Раз мати родила!

Кривоносенко помчав із штабом до базару, де таборувала чернь довкруги огнища. По гульні вони виспалися і вихмеліли. Хто спав, хто варив куліш, хто оглядав свіжо добуту зброю. Поміж них сиділи Запорожці, що мали наказ творити з черни нові відділи та вправляти їх у воєннім ремеслі. В той спосіб творилися нові кадри карного війська.

Кривоносенко на своїм карім коні виїхав на середину і гукнув своїм молодим, другим голосом:

— Браття молодці! Ваш лютий ворог і гнобитель воевода Тишкевич нагряне сюди в досвіта. Хоче посадити вас на кілки, здирати живцем шкіру, наложити давне ярмо...

Люті оклики перебили промову полковника:

— Не дамо! всі згинемо, або побідимо! веди нас!

Цього тільки й ждав Кривоносенко. Хотів розбудити запал і кинути чернь у першу чергу, щоб стримати розгін нападу.

Чернь під проводом запорожців, узброєна в ціпи, коси на довгих держаках, вили, сокири, молоти та самопали, рушила до воріт містечка. За ними станули два полки Запорожців.

Кривоносенко помчав до Кальницького полку, який мав здобувати замок.

— Панове молодці! — гукнув голосно, — надходить лютий кат і палій Ярема Вишневецький. Як тільки ворота вилетять у воздух добувайте замку!

— Добути, або дома не бути! — роздався боввий клич Запорожців. Здавалося, що

наступив кінець світа. Замок ревів усіма гарматами. Наступ з перед воріт перервався: Запорожці подалися назад і небавом страшний стовп диму вибухнув під хмари, земля задрожала, градом посипалися відломки: ворота замку були розбиті. Лави Запорожців кинулися у вилім. Залога очайдушно боронилася. В цей момент кінниця воеводи Тишкевича налетіла на чернь. Ціпи, молоти, коси, та сокири гупали по панцирях і шоломах. Селяни пізнали серед драгонів грубезного воеводу і кепкували з нього та грозили розпороти величезний живіт.

Чернь видержала перший наступ, але полягла сливе до ноги під ударами залізних воєків. За корогвами Тишкевича неслися панцирні корогви тяжкої їзди Яреми. В них ударив і засипав градом картечів сотник Підкова. Залізна гусарія зударилася із Запорожцями наче удар грому. Труп падав густо, бо лицар бився із лицарем. Запорожська піхота ставила неустрашимо чоло закованим у залізо гусарам. Але Ярема кидав у бій усе нові, та нові корогви. Запорожцям почали умлівати руки від частих ударів. Полковник Бондаренко спостеріг, що оба полки готові вигинути до ноги і наказав обом полкам поволи подаватися назад, щоби поміж хатами хоронити крила, бо легка їзда Тишкевича почала забігати з боків і ззаду. Та ось Ярема став на чолі найкращої коругви, де служили тільки вибранці лицарі і клином увігнався у лави Запорожців. Кривоносенко, який досі вів наступ на замок, кинувся із переяславським куренем на стрічу Яремі. Залога замку

почала жвавійше оборонятися і виперла Запорожців із зайнятих уже воріт. Кров лила струями та напувала гарячу землю. Але Кривоносенко не спинив натиску досвідного в боях Яреми. Оба курені почали подаватися чим раз скоріще назад. Ще хвилина і вони кинуться до табору, щоб боронитися ізза возів. Але Кривоносенко бачив, що про правильний відступ нема що думати; це був би правдивий погром. Краща смерть і він наче лебідь гукнув до Запорожців:

— Або здобути, або дома не бути! —
Всі готувалися дорого продати життя. Аж ось прожогом налетів на Вишневецького Кривоніс із кінницею і трохи-трохи сам Ярема не погиб. Сам Кривоніс прослідував його і ледви не заколов списом. Корогви Яреми зігнано за річку. Одначе розбити Ярему було неможливо: він велів драгонам позлазити з коней і відбиваючись, подаватися назад. Лютий бій стояв до самої ночі.

Побитий покищо Вишневецький сподівався поправити справу в ранці, бо в ночі приспіла йому свіжа підмога, його табор і гармати, але Тишкевич відмовився від дальшої битви, бо військо вибилася із сил і битися далше було небезпечно. Ярема кричав, тупав ногами і сперечався, але даремно. Тишкевич поставив на своєму, а без драгонів Тишкевича Ярема не осмілювався ставити чоло страшному Кривоносови. Тай Тишкевич не хотів надто роздразнити козаків, щоб не накликати на себе ще гіршого лиха. Ярема відступив аж до Грицова.

Наталя із двома сотнями пустилася під-

земними льохами до замку. Їй пощастило дістатися аж під замок. За одними дверима знайшла замкнених Семенів, що вже були проготовані на смерть. Один із них бачив де закинено о. Трахтемира. Був попечений і сліпий. Серце стиснулося у грудях Наталі, на вид скатованого старця із білим як сніг волоссям, змитим кровю. Коли б не голос, не пізнала би батька. Семенам дали зброю і від кривавої мести не уйшов ні один жовнір, ні сам командант. Німці оборонялися найхоробрійше.

В лицарській салі піклувалася Наталя коло батька. Оба Кривоноси та полковники сиділи довкруги стола та радили над дальшим походом. Рішили повертати на Полонне.

При вході счинився гармідер і колотнеча. Це два козаки привели звязаного та побитого Корченка.

— Смерть собаці! На гилю! Втопити! — гукали козаки.

Слабим голосом промовив о. Трахтемир:

— Він підняв на мене руку, видер мені світло очей, тож я прошу о него, вас панове отамани!

Старий Кривоніс поглянув на старшину і сказав:

— Він ваш, батюшко, і що скажете, те й буде!

А батюшка втонув у горячій молитві. Ціле окруження і цілий світ зник для нього. Невидючі очі мабуть бачили инше світло, бо уста тихо промовили:

— Відпустіть його на покаяння. Аз всмь і мені належить пімста, сказав Бог.

Мертва тишина запанувала в салі. Корченко впав на коліна і заслонив обличчя руками. Він цього найменше надіявся. Страшний Кривоніс від єзуїтів навчився завдавати люті муки. Для зрадника мало було одної смерті. Козаки стискали п'ястуки, але Кривоніс гукнув:

— Дав я козацьке слово, то й дотримаю. Пустіть собаку, хай де инде гилі шукає! — З огидою розступалися козаки перед блідим, як труп, несамошитим Корченком.

Кривоносенко розповів батькови про героїські вчинки Наталі.

— Не знаю, як тебе нагородити за це — сказав Кривоніс, — не золотом платиться за любов вітчизни.

— Дозволь, батьку, з Наталею під вінець стати, — сказав несміло Кривоносенко і почервонів, як дівчина.

— Ага, ось воно як, а чи питав ти, чи схоче тебе ця люба дівчина?

— Не питав, але сподіюся...

— Кінчіть війну і вертайте побідником, а не будуть даремні ваші сподівання, — прошепотіла Наталка, цілючи руки свого батька, що широким хрестом благословив молодят і лицарів за свободу.

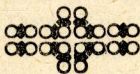
Полонична, 20. 7. 1922.

П. Франко.

ЖІНКА.

ІСТОРИЧНЕ ОПОВІДАННЯ.

.....
===== (ПОСВЯТА УЧ. Т.) =====
.....

За часів гетьмана Мазепи панував на Україні лад та порядок: народ працював спокійно а колишні лицарі Січові братчики, які забажали остати на Слобідщині мусіли поховати шаблі а взятися за чепіги. Куди тільки сягала залізна рука гетьмана, ніде не проявлялося своєвільство та самоволя. А навіть ті паливоди, що приходили на Україну з Низу чи то на зимівлю, чи то купувати борошна, порошу та олова для Запорозької Січи — чи то й так таки погуляти та серце юнацьке потішити і добичч нелічену в веселому гурті пропити — тай ті коли в межі України вступали — залишали свої витівки на Дніпрі понище Черкас то Кодака. Бо в гетьмана не переливки, не важко й буйної голови збутися! І слухали городові козаки свого гетьмана у всім, але коли вернув отаман Яків Лизогуб із походу на Азів і його козаки розбрелися по Україні, збуваючи на гульню багату добиччу — мали судді чимало клопоту з гульвісами! Неодного треба було до гармати прикувати, декому диби наложити або й так у холодній замкнути, щоб буйне своєвільство вкоротити.

А чого вже не доказував у тихому городі Трахтемирові над Дніпром славний козак Забіяка! Прямо під город заїхав добрий козак на турецькому сандалі і шануючи предківські звичаї, поніс панові Тукало, військово-Махнівська попівна.

му судді багатого гостинця: дорогу турецьку шаблю з найкращої дамасценської криці та сувій золототканої парчі. Приняв суддя у давнього товариша дарунки, але ж здвигнув при цьому густі білі брови і закрити зморщками високе чоло, через яке упоперек переходив глибокий шрам і заявив рішучо:

— Спасибі, брате, за гостинця, бачу не один турок ноги задер за твоєю допомогою та тільки ось тобі гетьманський універсал. Читай, коли вмієш!

— І не таке в січовій школі читали. Чи ж би так даром мене дяки березовою кашою годували? Ану лиш давай цю бумагу. — Ми з волі Божої, гетьман.. гм, наказуємо, щоб низові козаки ніякого безчестя у землях під моєю рукою не чинили і за всякі бешкети їх покарати по заслuzі а навіть на горло а зрештою якнайскорше на Низ відправити... гм!

— Ось, наказ, читав, тяж зі мною брате не переливки. Добичу продай, чи там за борошно, зіле (порох) та горох (кулі) проміняй і махай на Січ, бо не зносити тобі чуба!

Але очі Забияки налилися кровю, а п'ястуки мимохіть затиснулися, хоча говорив так спокійно, наче би то суддя сердився, а він хотів його успокоїти:

— А щоб мені, лицареві, що перший у город Азів через мури високі дряпався, що Капузин-пашу отсею рукою покотом положив, що вертаючи сам з товариством своєї чайки галеру Ахмед-Алі-аги узяв...

— Те, те, те, — гукнув суддя, що не любив довгих балачок, — чи бач, якої запіяв?

А чи думавш Забіяко, що оцей шрам не під мурами Цареграда зійшов на мою голову? А тепер йди за чим приїхав і щоб до трьох днів і духу тут твого не було.

Але коли скінчилося урядова часть їхав грізний суддя із Забіякою та кількома братчиками до сандала (великий турецький човен) щоб оглянути добичу Січовиків та допомогти її розпродати. Але коли заговорив про розпродаж, Забіяка яксь дивно усміхнувся.

Тільки на сандалі зрозумів суддя ту чудну усмішку, коли зійшов крутими східцями під чердак: в затишній каюті, обвішаній турецькими і перськими диванами побачив три туркені.

Засвистав зтиха суддя на вид такої добичі і заговорив до бранців по турецькому.

— Салем, тобі пане, сказала одна з них, але ми нічого не потребуємо. Все, що було в нас дорогого ми втратили на галері, яку добув огнем і мечем оцей лицар. Ми злощасні бранки сповняли кожду його волю і нічого нам більше не остало. Єдина для нас осолода, це гадка про смерть. — Говорила так солодко і ніжно, що жорстокий суддя почув жаль.

— Ах, кіями би тебе, братчику, тай дух з тебе витиснути. Що це ти накоїв?

— А хіба ж це не моя добич? — боронився козак. — Ось може окупу за них діждуся...

— Ніякого не буде тобі окупу, — гримнув суддя, — не чув харцизо, що весь її рід загинув...

— А хіба ж я цьому винен, що Ахмет

Алі з п'ятьома яничарами на мене одного кинувся? Або пан, або пропав і це мов щастя, що я вітрильною жердкою їх у море скинув а не вони мене...

— Щастя, щастям, а ти подумай, що з ними зробити.

Але козак не знав на це ніякої ради.

— Доволі вже мені з ними забавлятися. Наляїли врагові туркені. І що мені з ними робити? Коли окупу не дістану, то в мішок зашию, як це вони люблять, тай у воду.

— Ну, чи це вони дуже люблять, не знаю, — нахмурився суддя. — Я от що тобі пораджу. Одвези їх у монастир, чи не перейдуть вони на нашу віру.

— Та вже мені з ними не швиндятися, хоч у монастир, хоч у воду.

— Ну, так уже я їх краще заберу зі собою, — сказав суддя. — Усе одно треба шпиталь у монастирі відвідати, от і відвезу бранок. А тобі ось що скажу: перебирайся з товариством у Круту Балку, до мого хутора, там тобі світлиці і кімнати. А відтам виходь своє добро продавати. А щоб бешкетів, ні, ні!

— Та вже, от хіба перед виїздом щось вшкваримо, що й чортам в носі завертить, — пробубонів собі під носом Забіяка, — Не соромляти ж мені товариства, що так без ніякого бешкету в гроді ночував.

— Оце й не гаразд, батьку, що ти наших красавиць та в монастир одправив, докоряли отаманові його товариші.

— Хіба вам ще не надоїли оті ляльки? — обурився отаман, — що цілими днями витяляються та витягаються. Ні, братця, хай

тим туркеням грек, я на них більше й не подивлюся. Ну, гайда панове молодці, підемо по городу погуляти.

І чого, чого славні Січовики не виробляли! То хвурю з грушами та яблуками перевернуть тай дивляться як народ овочі збирає та один другого штовхає та дреться, що б то собі більше ухопити. А самі стоять з боку тай регочуться. Кинули хазяїну жменю червінців, та й посунули. Отже ж бочку з дьогтьом вилили. тай з сап'янцями качаються, а то ганчарі сидять за купами мисок та всякого знадібл.

— Ось де братця погуляємо! — гукнув Забіяка. — А ну бо Гусаче, заграй гопака!

Ех, як пустилися братчики, так тільки черешки полетіли на всі боки! А у всякого пляшка з горілкою в правій, а чарка в лівій руці. Хто б не попав, всякого силують:

— Пий, за наше і своє здоров'я! Козак Голота гуляє.

Аж ось ціла компанія наблизилася до чималого будинку, що красувався серед садка. Попереду розкинувсь чималий цвітник, відділений від базару гарними зеленими штахетами.

— А ну, братці, — гукнув Забіяка, — хто б пак із вас однією рукою оті штахети виламає? — Тай положив свою руку на стовп і почав ним ворочати. Похитнувся стовп і затріщали штахети. Ще одно зусилля могутньої руки і..

На ганкові появилася дівчина із синіми, мов волошки очима і подивилася на козака. Зупинився козак і очі витріщив. Де його й

сила дівалася. Пляшка з руки виховзнулася і голосно дзеркнула до каменя. Пробудився козак, наче зі сну очунявся і на дічину задивився. Соняшні проміні грали на дукачах наміста, що червоною луною наче горіло на повних грудях. Легесенько зашарілась дівчина під пильним поглядом козака наче від наміста почервоніла. Побачила красуня, що козак спинився тай не думає штахетів ворочати і усміхнулася, наче райдуга по небі пройшла. Заворушилося у серці козака. Понурих голову і повернув кругом.

— Чи не досить, бува, братці погуляли? і повернув шляхом до хутора, одведеного їм суддею. Усе товариство потягнуло за ним хміль просипляти. Загуляли Запорожці, а ждим коромеслом пішов. Музика, гульня та стріляння не вгавали на хуторі ні день, ні ніч. Тільки помітили братчики, що з їх отаманом щось не до ладу сталося. Візьме бувало чарку меду у руки, підносить до уст, та чарка в половині дороги спиниться і наче задрімає, тільки брови здвигнуться, а рука в п'ястук затискається..

— Чи не кинув хто на тебе уроки? — гукнув побратим Забіяки.

Здрігнувся козак, тай чарка з рук випала.

— Отсе тобі козак! — громом зареготалося товариство, — що й меду пити не вмів!

І сліпий би помітив, що отаман змінився. Куди його лицарство, уся буйність молодецька дівалися? Сидить із бандурою, та любовні співає. Заходив до судді і довгенько щось

із ним балакав. Суддя вивів його аж на вулицю, обняв, поцілував тричі, тай промовив:

— Хай же тобі у доброму сам Бог помагає!

Вельми здивувалися Запорожці, коли отаман сказав їм, що закупив хутір враз із землями.

Козаки почали випродувати добичу. Де-що купили міщани, але головно, купували купці, що перепродували товари у далекі краї. Пороху і олова Закупили таки в військовім магазині. Двох Запорожців рішило остатися з отаманом, прочі мали повезти зикуплене добро на Січ. Се було звичайне явище, що оден, або другий братчик кидав воєнне ремесло, та брався до плуга, а проте січовики вельми докоряли своєму отаманові, що через оабу покидав товариство.

— Ах, батьку отамане, забаглося тобі гречаних галушок, набридла мабуть січова саламаха!

— Що й говорить, коли синьоока моргне, то в нашого отамана жижки трясуться. Не даром штахети наче вмурувало.

— Ані навіть три наші турецькі чортенята не подужали синьоокого ангела.

Але й найгострійші притики не зворушували отамана. Його чорні мов ніч очи, наче безупинно бачили перед собою городець, залитий ярким сонцем, легенькі штахети на яких положив свою руку і цю хистку дівчину з синіми, мов волошки очима, що із легенькою посмішкою глядить на грізного отамана... А ось легесенько наче струя, кров напливає

на щоки дівчини, але ні, се мабуть відблиск від червоних дукачів і намиста...

Аж застогнав козак, тай подався у свою світлицю і тяжкою від шаблі рукою написав листа до батька красуні: „Доволі вже мені по морях турків потопляти, доволі вже мені туркені в полон брати, час устаткуватися та власне хазяйство завести“.

Сів чура на коня, тай помчав письмо у город. Жде козак, не діждеться. А тимчасом і Запорожці в дорогу ладяться. Сіли тай запивають стрем'яння. На прощання вже й з отамана забули кепкувати: бачать, що нічого не вдієш. А ось і чуру наднесло. Тільки не веселе обличчя у чури: мабуть не медом поїли. Взяв отаман листа в руки тай аж труситься.

— А ну ко сердего, ось тобі кухлик меду, — подав Запорожець отаманови. Випив отама повагом, тай узявся до листа.

„Не моїй дочці на місце твоїх туркень вступати. Шукай собі, козаче, другої, бо ся вже й так заручена. А до мого двору не підходи, бо я, й сини, та й добрі сусіди за мою добру славу постоять“.

— От тобі й красуня! — промовив оден Запорожець.

— Гарно сказано! — додав инший, — та тільки чи не вчасно!

А отаманові, по прочитанню листа, наче обухом по голові зацідив. Йому, першому ушкалови посміли відмовити! Таку обиду можна тільки кровю обмити.

Припав до важкого михайлика. Коли відняв важку посудину, набрав глибоко воздуха.

— Братці, хіба кинете отамана на по-

талу? Хіба дозволите, що б гречаники з нього посміхалися? Ану, хто зі мною, ще одну бранку добувати?

Задумалися Запорожці. Це ж не з турками діло. Коли до чого, доведеться кров християнську проляти. А тоді грізний суддя як пити дати, голову здійме. Але як же й отамана опустити.

— Ах, раз мати родила! — сказав Рябошапко.

— Та воно так, — погодився другий.

— А дівчина гладка, — промимрив третій.

— А ми, ось по попа скочимо, — згодилися два.

— Та тут вас і повинчаємо, а самі простісенько на Січ чкурнемо.

— А там, шукай вітра в полі.

— Та відома річ, на нашу Січ той самому гетьманові не легко пробратися.

Або здобути або дома не бути, рішили Запорожці тай метнулися, щоб своєму отаманови весілля відгуляти. Двох помчало до сусіднього села, щоб доставити батюшку а всі прочі зі самим отаманом помчалися до містечка, щоб викрасти панну.

Тільки коли опинилися у степу прийшов отаман із першого гніву до себе, та став розважати, що й як йому чинити. А степ аж до самого Дніпра розкинувся широкою полозою. Тисячі зірок мерехтіли на небозводі одна ясніща від другої.

— Котра з них буде моєю? подумав собі Запорожець. — Ось за яку годину або голову буйну зложить у бучі або повезе на хутір бранку, де вже на них мабуть батюшка жда-

ти ме, щоб їх негайно повінчати. А тоді? Та про се козакові не хотілося дальше думати. Хто знав що може статися? Може прийдеться із молодого жінкою у степи тікати, заки не промине гнів жорстокого гетьманського судді і батьків дівчини. А впрочім знав степ як свою шаблю: для доброго козака тай ще й з товариством усюди хата. Зимовик такий мигом поставлять, що хоч би для гетьманші, пасіку заведуть, садок засадять. Попливе тихе життя. Цвіркуни начеб вгадували думи козака, бо піддавали бадьоро: „Так, таки так, так, таки так, цїрр, цїрр!“

Коло півночі наблизилися до місточка. Тиша стояла кругом тільки геть геть з далеку скоріш догадувалося чим почувалося дужі пороги. Треба було братися до діла обережно. Отаман спинив гурток: „Ану братці, позсідаємо та годинку пождемо, ще бач рано. Треба так, що як, наспіємо то щоби піп уже був! А не то на Січ не поспієте!! додав із легенькою посмішкою у голосі.

— Ти вже за нас не клопочися, батьку, сказав коренастий Дубович, — але коли тебе тут припече суддя так ти з молодого притьмом у Вовчу балку лети. Там тобі буде допомсга.

— Велике вам спасибі, братці, що й у цьому ділі мені допомагаєте, прошепотів отаман.

— Яке там спасибі, відмагалися козаки, як за одну ногу висіти то вже краще за обидві!

Козаки сиділи так довго, доки лева шабель не почали відбивати від одежі: знак, що

до світу оставало зо дві години. Саме пора братися до ліла.

— Ти Рябошапко оставш тут з кіньми тай підводь їх помаленьку нога за ногою до містечка, щоб ми з панною біля майдану саме на вас попали. А тепер нумо братці по куніцю.

Запорожці весело рушили. Заки ще до міста кепкували та баришкували весело. Ніхто б і не подумав, що це вони може свої буйні голови в поганому ділі положать. Хату старого полковника окружили здалека. Шмигусь призвав тихесеньким посвистом собаку і розчерепив їй голову, заки ще вспіла дзявкнути. Отаман зайшов від саду, куди виходили вікна спальні. Він і ще двох мали ввійти вікнами, ухопити Наталку, вибігти в сад і помчати на майдан до коний. За ними мали поспішати проті козаки, щоб стримувати, як би що було, погоню.

Вікна у парну літню ніч були відчинені, тільки отаман із козаками не попали в кімнату баб, тільки до старого полковника з його двома синами. Мабуть старий бувалець дождав чогось подібного та перемінив кімнати, бої світла враз розблисли, начеб каганці були макітрами понакривані і козаки станули проти трьох зоружених у шаблі та пістолі противників.

— Так ось який з тебе лицар. гукнув старий полковник, — чи бач у чужу хату через вікно пробирається. Ну, здавайся, звяжемо вас гарненько а завтра й до судді поведемо, закінчив добротливо полковник.

Але отаман не квапився. Його бистре

вухо, вчуло в сусідній кімнаті, приглушені жіночі голоси і тихий сміх. Попід двері можна було бачити, що й там засвітили. Сказав тільки:

— Тримайте їх! — і сам наче вовк кинувся прожогом попри старого у двері. Штовхнути полковника в груди та зацідити панича в висок було тільки дрібничкою. Оба покотилися на третього. Грянули вистріли, хата наповнилася димом. Запорожці миттю погасили світла та пішли в рукопашну з трьома розбісованими противниками. В сусідній кімнаті роздалися крики, дзенькнуло вікно, важкі кроки роздалися з саду, голосний жіночий крик:

— Ратуйте ратуйте! потім затихло все. Запорожці в кімнаті миттю зрозуміли, що панна готова, гукнули, стрельнули з пістоль і зникли через вікна як два коти. Всі з цілої сили бігли до коний. Запорожці оглядалися пильно на хату полковника, але по мимо метушні, криків та плачу — погоні за ними не було. Мабуть старий полковник не надіявся аж на таку бравуру харцизів, а може їм усім трьом добре таки намяли ребра так, що вже не могли й бігти.

Наталка, що з початку кидалася та кричала бігла тепер спокійно. Отаман, коли бігли через місточко затуляв їй рукою рота, але так бігти було незручно і він тихенько запитав Наталю:

— Скажи дівчино, не меш кричати, коли тебе пущу? і відхилив обережно руку.

— Ні, прошепотіла панна. Отаман довірив її слову і вони побігли одно попри дру-

ге. Всеж таки отаман тримав її за руку. Коли вибігли на дорогу відразу побачили перед собою коні. Отаман посадив Наталку перед собою на коня і рушив чвалом: тепер треба було поспішати, щоб випередити погоню а друге, мати час повінчатися. Поїхали знов степом. Високі трави шуміли в ранішнім вітерці мов крила журавлів, що схапуються до лету. Легіт із сходу сонця холодив розпалені лица і отаман троха по троха, успокоювався. Зорі починали бліднути і обрїй ледви помітно здіймався над темною землею. Отаман тільки тепер помітив, що досі ще не поспитав дівчини, чи годиться бути йому дружиною. Вправді вихапування дівчат було в звичаю, але ж се був тільки звичай, коли вже давно були по слові або коли батьки не погоджувалися. Отаман так відважний у боях, супроти синьооксї дівчини, яку тримав обережно в руках та пригортав до своїх грудий був не сміливий як дитна. А прецінь ніщо не спиняло його, свавільного отамана, ужити й простого насилля, колиб дівчина не погоджувалася добровільно. Але ні, се не Туркиня.. І гордий отаман тільки перед хутором спромігся запитати тихенько до вушка дівчини:

— Скажи, Наталко, чи згодишся бути мені дружиною?

— Ні, козаче, я заручена, твердо сказала Наталка.

Огники заскакали перед очима отамана. Думав, що вже самим захватом зломив опір дівчини. Тепер мусів бути приготований на тяжкий опір, що хто зна чи не заставить його

го, грізного ушкала, уступити перед сею утлою, хисткою дівчиною.

Коні спинилися перед хатою. На порозі появився Запорожець:

— Усе готове, батьку отамане, мій жде не діждеться, а бачу. що й горлиця прилинула до гніздечка.

— Як силою прилинула, так добровіль і полине,—майже скрикнула дівчина; користаючи з цього, що кінь з якого зсів отаман, стояв під рукою, вплигнула на нього наче пташка, підхопила поводи лівою рукою і повернула коня у степ. Скочив за нею отаман мов розлютований вовк і хопив за стремя рукою. Тільки дівчина вихопила з сідла пістолю і стрельнула в отамана. Шарпнув кінь, переляканий блиском, нето б згинув козак неславно, а так пробила куля руку отамана і рука повисла безсило.

— От бісова дівчина! — простогнав отаман. — Ану за нею! — і кинувся до другого коня. В ту ж хвилину почулася з степу тупітня. Се вертали козаки, що слідкували за отаманом. Поміж ними їхала Наталя. Східне небо почало прояснюватися і отаман помітив, що обличчє дівчини не було ні дрібки затрівожене. Привитав її, наче б уперве побачив:

— А, ось і молода! А нумо братці, отаман прохає вас на свідків до вінчання!

Всі позсідали з коний і пішли в кімнату. Козаки справилися добре: не тільки батюшку привезли а захопили теж дяка з усім потрібним прибором. Кімнату прикрасили килимами та турецькими парчами, один стіл прикрасили як вівтар, уже навіть і старенького та плохого

батюшку присилювали вдягтися у фелон. Усе було готове.

Заки приступили до віктаря, повів отаман Наталю до сусідної кімнати, де стояло широке ліжко, на стіні висіла важка нагайка.

— Люба Наталко! промовив із тиха зворушеним голосом. В мене нема часу. Як що відмовишся, так скраю тобі спину оцею нагайкою і змушу силоміць, навіть без попа, стати моєю! А тепер вибач. кохана, що мусів так говорити, давай краще поцілуємось і підемо під вінець!

В очах козака помітила Наталка таку рішучість, що всяку спробу змагання уважала даремною. Одинокa надія блиснула ще в її очах, коли пригадала собі батюшку. Адже він знає, що вона мав судженого і може відмовитися її повінчати.

— А що як батюшка не захоче? Отаман вичитав у тих словах половину згоди.

— А ось зараз побачимо. Остань тут на хвилиночку, лиш гляди не старайся навіть утікати, се булoби даремно — і пішов до сусідної кімнати, де батюшка ждав уже. Перші промінні сонця золотили його сивий волос та миготіли на золотих нашивках фелона.

— Чи татарин готовий?— запитав отаман Запорожця.

— Егеж батьку, тільки се мабуть злишне.

— А ось побачимо, щоб опісля часу не гаяти.

— Прошу, вас батюшко, на хвилиночку ось сюди, — і повів зачудованого попа до третьої кімнати. Плохенький батюшка на вид того, що побачив трохи не зімлів. Підвів ру-

ку, щоб перехреститися, та рука так і застигла в повітрі. А було й чого мерелякатися: із сволюка звисала по середині петля, яку пильно намилював здоровенний татарин весь у червоному. Гостроверха шапка та чорні скісні очі виглядали несамовито. Сам чорт із пекла не видавбися мабуть батюшці більше страшним. Отаман заждав хвилину, щоб батюшка заспокоївся трішечки і сказав ледовим голосом:

— Ось вам отченьку віз і перевіз. Або нас негайно повинчаєте і сто червінців дістанете, або оставлю вас з отчим харцизом, для якого християнська душа ні копійки не стоїть.

— Ходім, ходім, повинчаю, — простогнав ледви чутно батюшка. В нього так дріжали коліна, що отаман мусів вести його попід руку.

Молода пара станула перед віттарем. З надвору почулася тупотня і до кімнати вбіг прожогом Запорожець.

— Скоріш, батьку, в степу показалися вершники.

— Ми вже готові, — сказав отаман. — Ви сідайте на коні і приїздіть за рік. Хто знає в куми не попрошу. Беріть і батюшку і бувайте здорові.

За кілька хвилин ціла товпа людей вперлася у кімнату, де стояли повинчані а за ними в кутку трьох молодих чурів, тримали готову зброю.

На переді товпи виступав лютий суддя, позаду стояв оден із синів полковника з повязаною рукою.

— А ось він харциза! гукнув суддя. І ти се накоїв. Полковника забив, одного сина важко ранив...

— Ні, пане судде! Ніразу я не вистрілив ані шаблею не рубнув. У вашому окрузі ні каплі крові не пролив. —

— Ану, козаки, шукайте по всіх кватирах. Може ще кого найдемо.

Тільки даремна була праця. Найдено тільки татарина, що вірно як собака стояв коло петлі.

— А ось що воно, — заскреготів зубами суддя, — пожди но голубе, зараз повиснеш сам на отсій петлі. Оттут тобі мов суддєйське слово. Одного свідка треба. Але я його найду. За смерть полковника, розбій, вихоплення панночки милости не сподівайся. Одного свідка... — тут очі судді спинилися на Наталці, що стояла коло отамана, та тільки що помітила, що долі рукавом збігала тоненька струйка крові. Та кров червоними каплями значила усюди по долівці, куди ходив отаман.

— А ось і свідок, — очі судді метали іскри. — Посвідчи Наталко, що отсей тут харциз, напав двір твого батька, побив і поранив... — суддя мусів зробити передишку, бо із гніву сливе міг говорити.

Раптом Наталка промовила дзвінким голосом!

— Пане судде! Хибаж жова чоловікові покажчиця? — та почала перевязувати отаманови руку. А отаман клячав перед слабкою жінкою та цілував край її одягу.

Коломия, 19. VIII. 25.

1.47

(1986)

РЛ 5332_у

76809
"РЧСТ"
БІБЛІОТЕКА
ДЛЯ ВСІХ

П. ФРАНКО.

I. МАХНІВСЬКА ПОЛІВКА.
II. ЖІНКА.

Історичні оповідання.

Випуск 12

В.2
"ОКД"
3